ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱԼԷՊԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑ

ՏԷՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ՔԱՀԱՆԱՅ ՈՒՐՖԱՑԻ (1606 - 1690)

ի ԱլեՊի ազգային պատմութեան մէջ շատ ուշագրաւ և շատ պատուաբեր էջ մր կր գրաւէ, և նոյնիսկ առանձին ուսումնա. սիրունեամբ հրատարակելի գործ, պատմութիւնը Հայէպի քահանայից, ուր 1490 թուականէն ասդին կանոնաւորաբար կը Տաշուէ 200 է աւելի քահանաներու պատկառելի Թիւ մը։ Հայեպ, շնորհիւ ցամաքեն վաճառականութեան տեսակէտով իր գտած կարեւոր դիրքին, ֆե դարէն ի վեր Հայութեան համար նշանակելի կեղրոն մը, և այդ թուականեն ասդին Առաջնորդական և Մետրապոլտական ակնառու ոստան մը հանդիսանալով, պահած է իր ազգային եկեղեցական կազմակերպունիւնը, շնորհիւ իսկապես արժանաւոր հովիւներու, պատկառելի և բանիմաց քահանաներու և ժողովուրդի ազգասէր և կրձնասէր ներկայացուցիչներու, որոնք ուսման և յառաջադիմութեան նոր շրջան մր բացած են պատմական Հայապ քաղաքի Հայութեան մէջ և թողած ազգային մշակոյթի յատուկ անջնջելի կոթողներ։ Հայապ, ոչ իր կեդրոնին մէջ և ոչ ալ շրջականերուն վրայ վանական ոև է հիմնարկութիւն չէ ունեցած, բառին իրական իմաստովը․ բայց քաղաքի II. Քառասունը եկեղեցին և ասոր կից 1. Աստուածածին փորրիկ մատուոր, իրենց շրջապատով, լրացուցած են հայկական կարեւորագոյն վանքերու բոլոր պայմանները։ Վանական կազմակերպու-Թիւնը իր հին և արդի իմաստով երբեջ գոյուներն ունեցած չէ։ Ոչ իսկ Հայէպի Հոգետունը եղած է կեդրոն մտաւոր աշ-

խատանջի . բայց հայ գրչագրութեան և հայ զարդանկարչութեան տեսակէտով՝ Հալէպ եղած է նշանաւոր կեդրոն մը և այս հնօրեայ բաղաբին մէջ գրուած ու ծաղկուած ձեռագիրներ, մագաղաԹեայ կամ Թղթեայ, կարեւոր տեղ մը կը գրաւեն հայ ձեռագրաց ընդհանուր ցուցակ_ ներու մէջ ։ Այսքանը միայն կարելի է րսել որ Հայկական վանքերու միաբան, ներու կողմէ կատարուած մշակությային նման աշխատանը մը Հալէպի մէջ կատարուած է, ընդհանրապէս հայ քահա. նաներու կողմէ, որոնը կատարելապէս աիրացած ըլլալով հայ գրչութեան և հայ մանրանկարչութեան փափուկ ու պաշ Հանջկոտ արուեստին բոլոր նրբութիւն. ներուն, հաւասարած են վանրերու գրիչ և արուեստագէտներուն, և ասոնցմէ պաշ Հան կուած արուեստի բոլոր գաղանի ընե րուն կատարելապէս Թափանցած են։

Հալէպ, ի բնէ, հայկական կեղրոն մը հղած չէ. ամէն տեղէ և զանազան գլխա. ւոր կեդրոններէ բազմաԹիւ ազգայիններ պանդիստութեամբ Հալէպ եկած են, մա. նաւանդ Արեւելբէն և առեւտուրի և ազատ ասպարէզներու մէջ պատուաբեր դիրը գրաւած ։ Հինկն ի վեր Հալէպ , հայու թեան համար, « օրհնուած քաղաք» մը եղած է և բնական է որ քաղաքին Հա. ւաբածու հայութեան մէջ ակնառու տեղ գրաւողներ ընդհանրապէս եկւորներն եղած են. նոյնը եղած է նաեւ Հալէպի հայ քահանայից համար, որոնց մեծագոյն մասը պանդիտութեամբ եկած հոս հաստատուած

են։ Հայերը, նախ ապահովութեան տեւ թեան և զարդանկարչութեան ազնիւ ար. շահաստան նկատելով քաղաքը, հոս փըն առած են իրենց հանգիստ կեանքը և փորձր ցոյց կու տայ պատմութեան լոյսին մէջէն որ սիսալած ալ չեն։

ժե դարու սկիզբը, Հալէպի հայ ազգային ու կրօնական կեանքը պէտք է ըսել որ չափազանց ճոխ հղած է, գործունկու **Թեամբն իրարու ժամանակակից բազմա**_ [ժիւ կարող և արուհստագէտ բահանանե₋ նու՝ սնորը ձնրաբանրիա կբարեն ախախ ուզեմ Համառօտաբար ուրուագրել, ծա. ընարանով արորը դառիը աւթլի, սև ընանաւոր հանդիսացած են հայ գրչութեան և զարդանկարչունեան մեջ ու նողած բազմանիւ ձեռագրեր, հոս կամ այլուր փոխադրուած ։ Ասոնց մէջ նշանաւոր է Ուրֆացի Տէր Աստուածատուր բահանայ, որ հաւանաբար 1606 Թուականներուն ծնած է Ուրֆայի մէջ և մանուկ կամ պատանի հասակին Հայէպ եկած հաս. տատուած է իր ծնողաց հետ ։ Հալէպի քաչարայակար մասուր աղէրէր կանկա ռուն և ամէնեն պատկառելի ղէմբերէն մեկն է, որ շատ կանուխեն ի յայտ բե րած է, գրչութեան և ծաղկումի արուեստ. ներուն մէջ, փայլուն և իրական տաղանդ մը։ Հայրն է՝ խաչատուր, մայրը՝ մահ. տեսի խավժուն ։ Շատ Հաւանական է որ Տայրը ունեցած է վաղակաս մահ մը, որուն վրայ պատանին Ասատուր յանձ. նուած է մահահոի Ղարիպ խոճայի խընամրին։ Մնհաւանական չէ նաեւ ենթա. ենթք աև խանգուր աղաւորանագ նքնան Ղարիպ խոճայի հետ ։ Դպիր Ասատուրի Տոգեւոր թոյր կը յիլուի մահահաի Սուլլժան, իսկ Հոգեւոր եղբայր՝ մահաեսի Գրիգոր , երկութն ալ չատ Հաւանաբար զաւակները Ղարիպի առաջին կնոջ ։

Ասшшпւր, աղայ տարիրեն օժաուած ընթանով հանասիկ հրասըրակունիւրըրևով՝ հայրը Հալէպի մէջ գինքը կը յանձնե Սարփարոս ոտևիասան ճահասումանի ինք նամբին, որոնց ձեռբին տակ ապագայ 85p Աստուածատուր կր հմտանայ գրչու.

սակէտով և ապա առեւտուրի որպէս լայն հեստին և այնքան կր յառաջադիմէ այդ ճիւղերուն մէջ որ իր կեանքը, գրենե ամբողջունեամբ կր նուիրէ անոնց և հր բոլոր ձեռագրաց լիջատակարաններուն մէջ երախտագիտութեամբ կր յիջէ ու սուցչին անունը, իբր իր վրայ շատ աշխատանը ունեցող վաստակաւոր դաստիա րակ։ Դժբախտաբար այս զարգացած դասակարգի մասին ոև է տեղեկութեիւն չունինը։ Սա միայն յայտնի է որ ան սարկաւագ քնացած է միջա, և Տէր Մա տուածատուր, նոյնիսկ անոր մանէն վերջ, կր յիջէ միջա Սաեփանոս քարտուղար ։ **ժամանակի. կարգով հոս պիտի Թուենը** Տէր Աստուածատուր բահանայի ձևռագիր այն գրութիւնները որոնը ծանօթ են մեցի։ Ապագային երբ հայկական բոյոր ձեռա. գրաց տպեալ մայր ցուցակներն աչջի առջեւ ունենանը, անկասկած որ անոնց մէջ պիտի հանդիպինը Տէր Հօր այլ ձե. ռագիրներուն։

- Ա) 1626/ա, տակաւին սարկաւագ աստի ճանի մէջ, կը գրէ կիւրեղ Հայրապետի «Գիրը պարապմանց և լուծունն պարապմանց » հատորը, որ սեփականութիւնն եղած է Գաղատիոյ ձեռագրաց մատենա. դարանին, ուր կը կրէր 62 թիւր ։ Աստուածատուր դպիր կամ սարկաւագ այս գիրքը գրած է Հալէպի մէջ, յանձնարա. րութեամբ Տէր Ղուկաս Արբեպ.ի և ասոր հոգեւոր զաւակին՝ Տէր Թորոս կրձնաւորի իրժերուրեսվ:
- βէր Աստուածատուր քահանայի երի. տասարդական շրջանի յատուկ գրչական, մանաւանդ ծաղկանկարչական տաղանդին ամենեն ազնիւ ու անկորնչելի յիջատակն է, իրը գլուխ գործոց, մեր ձեռագրաց մատենադարանի Հոյակապ զարդերէն մին եղող Թիւ մէկ մագաղաթեայ Աւետարանը, որ գրուած է 1632ին, Հալէպի ազգային մեծագոյն բարերար, մահաեսի պարոն իշխան Պետրոս Չալապիի խնդրանքով և ծախրթով։ Այս իշխանական ընծան, 1939 Նոյեմբեր 13ի կիրակիին, զայն նուիրո. դին կամաց համաձայն, դրուեցաւ 1. Քա.

ատրագի միջոցին և օրուան բոլոր աւե աարանները գեղազարդ նոյն գրչագրու 300 տարիներէ ի վեր անաղարտ մեացած և ջատ լաւ պահպանուած մագաղաթեայ այս աւհտարանն ունի 282 Թերթ. մե. ծութիւն՝ 15×21×5¹/ Հրդմգը. երկսիւն, 21 տողով, ընտիր կազմով, հրաչալի վեր. Նագրհրով, գունագեղ սկզբնատառերով և շքեղ ու ծիրանեփառ լուսանդագարդերով, 201 Հատ։ խորաններու և պատկերներու զմայլելի Հաւարածու մրն է մատեանս, որ 1. Քառասունը եկեղեցւոյ վերաշինու*թենեն* 15 տարի վերջ նուիրուած է նոյն եկեղեցւոյ և ուր կր մնայ մինչեւ այսօր¹։

Գ) 1637ին Աստուածատուր սարկաւագը կը գտնենը քանանայ ձեռնադրուած, ան. կասկած Հալէպի առաջնորդ Տէր Յակոր քա_ն ը նահուրի վաևմապրա ժաևմասբ⁻ ցիէն։ Նոյն տարին Հալէպի մէջ գրած է պարզատումար մը, որ մեզե անծանօթե պատճառներով սեփականութիւնն եղած է, `ինչպէս իր «Գիրը պարապմանց»ր, Գա֊ ղատիոյ ձևռագրաց մատենադարանին (Ցու֊ ցակ Գաղատիոյ ձեռագրաց , Թիւ 261 , Բարգէն կաթեղկ. Կիլիկիոյ, անտիպ)։ 1637 Մարտ 29ի Դր. օրն աւարտած։

Այս պարզատումարը , Տէր Աստուածատուր քահանայ գրած է իր հոգեւոր հղբայրներէն Հռոմկլայեցի ԱԹէնտի օղլու Ցէր Ցովհաննէս բենյ.ի խնդրանքով։

Դ) 1640 Ապրիլ 13ի երկուշարթի օրը, Տէր Աստուածատուր թահանայ Հայէպի մէջ կը գրէ ու կը ծաղկէ մեր ձեռագրաց մատենադարանի Թիւ 51 Աւետարանը ։ 264 [Fbp[Fbpn] . Ibb . $18 imes 13 imes 3^{1/2}$ հրդմղը. ։ Ձհռագրիս գրութիւնը երկսիւն է, տողը 21, նիւթե է լաւ յղկուած բաժ. բակհայ ընտիր ԹուղԹ ։ Թէևւ Հատորին արտանիր վազմը աղեողջովիր վերցուած է, սակայն բուն գիրքը կը մնայ անաղարտ ւ

ռասուն Մանկունը եկեղեցւոյ աւագ սե. Չարդական մասը մեծ շրեղանը մը չունի ղանի բարձրաչէն աստիճանին վրայ և Թէեւ, բայց Համապատասխան է իր ժա. «պոշոխումէ»ն անով ըսուեցաւ 🛭 . Պա., մանակի նման արտադրութեանց։ Աւետա_ րանս գրել տուած է Տէր Дրրահամ ըհնյ. իր հօրը՝ Տէր Մարկոսին և ընտանեկան այլ ննջեցելոց յիչատակին համար։

> b) 1651 *Փետրուար մէկին, Տէր Աս*տուածատուր ընկ. Հալէպի մէջ կ՝աւար. տէ գրութիւնն ու ծաղկումը մեր ձեռագրաց մատենադարանի թ. 26 Աշևտարանին, 312 θ եր θ երով և $15^{1}/_{2} \times 10^{1}/_{2} \times 5$ հրդմդր . մեծութեամբ ։ Աւետարանիս գրութիւնը երկսիւն է, տողը 21, լաւ յղկուած բամ. րակեայ թուղթով։ Ունի կաչեպատ կազմ տախտակեայ եւ կողջերու բեւեռներէն յայտնի է որ ժամանակին ծածկուած է արծաթեայ զարդերով ։ Հատորիս զարդաշ կան մասը բաւական ճոխ է, մանաւանդ խորաններով և աւհտարանիչներու ոսկե_• յատակ նկարներով, ուր կը պակսի Մարկոսինը միայն, որ Հաւանաբար ինկած է ու կորսուած։ Աւհտարանիս ստացողն է Տէր Ներսէս բննյ., որ 1683ին կը ծախէ գայն և մահահոի կիւլամիր գնելով յի. *յատակ կը դնէ || . Քառասնից եկեղեցին*, ուր կը մևայ մինչեւ այսօր։ Զարմանալի է որ Տ. Աստուածատուր բննյ. իր կհանքի ամէնէն առոյգ ու րեղմնաւոր չրջանին , միայն մէկ ձեռագիր Թողած է, վերոգրեալ թիւ 26 Աւհաարանը։ Մեր ահսած կամ պրպտած իր գրչունիւնները կը պատկանին 1640էն առջի և 1660ի ընդհանրա. պես վերջի շրջաններուն ։ Դժուար չէ մտաբերել որ ըսան տարուան երկարա_֊ տեւ շրջանին Տէր հայրը արտադրած է ժև Հունգրար ը տևսւրոաի նրաին տյլ ընղայնըի, անայն ոտիայը իայլ իանուաջ են և կամ կը քևան ձեռագրաց ա՛յն ան. աիպ ցուցակներուն մէջ, զորս դժբախատ. րար տեսած չենը։ Որպէսզի կարելի ըլլայ ղառույն ժէկ ևնտնրըն անո ատասշակար արուհստագէտին կենսագրութիւնը, ջերմապէս կր իւնդրենը հնագէտ և բանա. սէրներէն՝ որ հաճին իմայնել մեզի, եթե ունին կամ տեսած են, մասնաւորներու թով Տէր Աստուածատուրի այն ձևռագիր.

մեզի դուրս մևացած են մեր ցանկէն։

ջ) 1660/ա, Տ. Աստուածատուր բնկ. Հալէպի մէջ կը գրէ ու կը ծաղկե մեր ձեռագրաց մատենադարանի Թիւ 99 մաչտոցը, <u>Որարկիրցի</u> «սրբասէր, հեզահոգի ր հաևրառա» <u>Ո</u>աևժահի իրժևար Ցով ր որ յիչատակ կը դրուի 🛭 . Քառասունը հկեղեցւոյ մէջ։ Ձեռագրիս հին Թիւն 59. ունի 109 թերթ։ Մեծութիւնն 18×131/,×21/, հրդմոր. հրկսիւն գրու *Թեամը և իւրարանչիւր է*ջ 18 տողով ։ Նիւթը հասարակ թուղթ է՝ թամբակհայ. կազմը՝ արեւելեան, շագանակագոյն կաշ շեպատ տախտակեայ Թիկունքով։ Մաշ ժամանթաՂ տաջատրակրբեր ժունվ է թւ այնքար գէշ աաչուաց է ոև ձևթևք ար ճանաչելի դարձած է, մուկերու աւերի մը տակ, որ բոլոր Թերթերուն վրայ յայտ_ա նապէս կ՚երեւայ, Թափանցելով դուրսէն դեպ ի ներս, մինչեւ իսկ բուն գրութեան գրասթնով ։ Քթևնիր ճարի դն երերերն կարէն ինկած են ։ Դիրը սեւ ժելանով , միջակ բոլորագիր է. համարագլուխները կարմիր սիրուն հրկաթեագիր են։ Սկզբնաշ աառը՝ փառազիր և Յոչնագիր, կանաչով և կարմիրով խառն. իսկ Թիւով 17 ներ։ 17, բաւական սիրուն են, բայց գրեթե եսքսեր ան վրառուաջ ու արջարաշթնի դարձած։ Ունի վայհլուչ խորան **մը, ինչ**պէս նաեւ կիսախորան մր՝ ՏղայաԹաղի կանոնին վերեւը դրուած, միեւնոյն ոճով։ Վերնագիրը միայն երկու տող են՝ սկիզբը. առաջինը Թռչնագիր–զարդագիր, կարմիշ րով խառը, իսկ **բ**ևինսևմը, **ի**անդնամթմ երկաԹագիր։

ե) 1661 Մայիս 20ին *§*. Աստուածա. աուր ընկ. Հալէպի մէջ կ'աւարտէ ժաշ մակարգութիւն մը, ի վայելուժն մահաեսի խոզայ Որենաշին և իր սրդիներուն՝ Պէկի չալապուն և Պէկլար չալապուն և Թոռ. ըիկներուն՝ Եղիա և Յակոր չալապինեւ րուն։ Պէկլար չալապին հոս մասնաւորա ետև ին Դիշուի իեև Տրևդրսարդ ը բաժրոբև

ները, որոնը ցարդ անծանօթ ըլլալով անձ։ Սանոս, Պետրոս, Շաղաւաթ եւ *Սահակ հարազատ չալապիներուն և Սա*շ նոսի որդի չալապիէն վերջ, այս իշխան. րրևն ժաղհարաշան ը անձառբև վաջաստ կաններ եղած են Հալէպի մէջ, և նման առաջիններուն՝ հանդիսացած են բարե պաշտ ու աղօթասէր, և նոյն ոգիով այս ժամակարգութիւնը Տէր Աստուածատուր քաշարույին գեր ասուած են , ասարին գործածութեան համար ։ Թէ ո՞ր տեղացի են և ո՞ւր ժաղուած, յայանի չէ, ինչպէս որ ցարդ կարելի չեղաւ նոյն ճջդումներն ընել առաջիններուն Համար։ Այս «կար. գաւորութիւն հասարակաց աղօթից պա տարագամատոյց»ր, որ Թիւ 134ով այժմ կր մհայ Զմմառու վանուց մատենադարանը, հաւանարար 1710էն յհտոյ Հալէպէն Հոն փոխադրուած, այլ ձեռագրաց հետ։

ը) 1662/ա, Տէր Աստուածատուր բնայ. Հալէպի մէջ կը գրէ փոքրիկ Սաղմոսա. րան, «կատարեալ ամենայն իրօը», օրի. նակուած լաւ և ընտիր գաղափարէ մը, ուստի և կրկնակի յարգի։ Կը պարունակէ նաև Շնորհալիի « Հաւատով խոստովա. նիմ»ը, անների։ Թէեւ սաղմոսարանիս ծաղկողն անյայտ է, բայց ամենայն հա₋ ւանականութեամբ Տէր Աստուածատուր ինըն է. ինչպէս ուրիշ շատ մը ձևռա. գիրներ, այնպէս ալ այս սաղմոսարանը ինըն է որ ծաղկած է. և Համեստութեամբ չէ ուզած իր անունն յայտնել։ Տէր հայրը այս ոսկեզարդ սաղմոսարանը գրած է կ. Պոլսեցի խոճայ Տիրացուի խնդրանքով ։ Note 245 Fragge . Abb. 11 imes 7.5 $(5^{1}/_{2} \times 3^{1}/_{2})$, միասիւն գրութեամբ, 17 աողերով, Թերթը 21, իւրաքանչիւրը 12 թուղ**նե։ Քիւ**թն ամրիւ **հումի**ք է ը **իա**մղև փայահայ կաշհպատ։ կազմին Հհտ կողհրը թլած բը, արմ արմ ան քաւոտըն են դաշաց են ու կարկաուած։ Դաւթի պատկերն ու կիստխորանը վկասուած են և գոյներն իրարու փոխանցուած։ Գիրը մանրիկ նու արազիր է, լայն լուսանցըներով․ գարդա գիրը շատ շատ են, կիսախորանը 8 հատ, ոսկեզարդ և գեղեցիկ, իսկ լուսանցա֊ զարդը յոյժ բազմախիւ են, և հնագրական

^{1.} Տես «Բզակա», 1983 Ապրիլ, թի. 4, ֈց 154-8։

տեսակէտէ ուշադրութեան արժանի յատակապես խորանաձեւ մատուռիկները՝ իրենց մէջ կախուած ոսկեայ կանթեղներով եւ խաչերով։ Բւնի մէկ նկար և 16 մանրանկար լուսանցքներու մէջ։ Բոլոր այս նկարներն ալ ուշադրութեան արժանի են Հնութեան տեսակէտով։ Թէեւ սաղմոսարանիս ծաղակողն հո՛ս ալ անյայտ է, բայց դժուար չէ ենթադրել որ Տէր Աստուածատուր բահանայ ի՞նքն է գայն կազմողը. (Տես Սարգիսեան ցուցակ, Վենետիկ, էջ 219)։

Թ) 1665 Մեպտ. 7ին, Ցէր Աստուածատուր քչնյ. Հալէպի մէջ կը գրէ և կը ծաղկէ մեր ձեռագրաց մատենադարանի Թիւ 124 խորհրդատևտրը, որ ապա յիշատակ կը դրուի ատկէ քիչ առաջ վախճանող Ց. Սողոմոն քահանային։ Ձեռագիրս ունի միայն քսան ԹերԹ. մեծուԹիւնն է՝ 28¹/₂×19 հրդմդը.։ Երկսիւն, տողջ 21, բամբակեայ հաստ ԹուղԹ, արեւելեան կաշհպատ կազմ. գեղարուեստական արժէքը՝ միջակէն վար։

d) 1667/t, Տէր Աստուածատուր բահանայ, ղարձեալ Հալէպի մէջ կր գրէ ու կը ծաղկէ մեր ձեռագրաց մատենադարանի Phr 123 Junphymunlung . Pary Pp 21. Shone [] 12 × 191/2×1 5pdqp., bp4սիւն, տողը 19, դեղնորակ, լաւ յրկուած Տաստ Թուղնի վրայ, զարդական համեստ արուեստով։ Ձեռագրիս ստացողներն են Հալէպցի ներկարար վարպետ Երևսուֆ և կինը՝ Զիւլֆի, և որ յիշատակ կր դրուի U. Քառասունը եկեղեցւոյ մէջ, ուր կր անայ մինչեւ այսօր: Մ.Ju խորհրդատեարին կողջը թեեւ վրասուած և ներքին թերթերը մասամբ սեւցած ու գօսացած, բայց նորոգութեամբ կարելի է այսօր ալ գործածել, ըլլալով յար և հման տպագիր օրինակներու ։

ձԱ) 1673ին, Տ. Աստուածատուր բննյ. Հալէպի մէջ գրած ու ծաղկած է մեր ձեռագրաց մատենադարանի Թիւ 102 Թրզ-Թեայ փոքր մաշտոցը, Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ ժողովրդեան իննդրանքով և հոն յիջատակ դրուած։ Ունի 120 ԹերԹ. մեջ ծուԹիւն 19¹/₂×13×2¹/₂ հրմգը. միասիւն, 21 տողնոց էջերով։ Ձարդական մասը,

ինչպէս Տ. Աստուածատուրի գրենք բոլոր գործերը, հո՛ս ալ յաջող է և ակնառու։ Ունի 27 փոքր լուսանցագարդեր, բոլորն ալ մաքուր և ճաշակաւոր։ Գեղեցիկ ձեւ ռագիր մ՝ է հատորս, գրուած Հալէսի Առաջնորդ Տ. Ազարիա Ջուղայեցիի օրով, ապա կանժողիկոս կիլիկիոյ և վախճանած ու նեաղուած Հայէսի մէջ։

ժԲ) 1679 Ապրիլ 11ին, S. Աստուա. ծատուր բենյ. Հալէպի մէջ կը լրացնե գրութիւնն ու ծաղկումը մեր ձեռագրաց մատենադարանի թեր 105 Solugnygn, ՅովՀաննէս անուն ազգայինի մը իւնդրան. թով, որ փափարեր է իր առանին գործա. ծութեան Համար ունենալ։ կր պարունակե 237 [July], Should fire $15^{1}/{}_{\circ}\times9\times2^{1}/{}_{\circ}$ *հրմզը. միասիւն գրութեամբ և* 18 տողնոց էջելով ։ Նիւթը բամբակեայ Հասարակ թուղթ է, կազմը վկասուած և կարեղէն մասը միայն մնացած ։ Չարդական բաժինը Հարուսա չէ. բոլորն ալ պոռոտ գոյներով ջրաներկի պարզ փորձեր են ։ կա՛մ այն է որ ուրիշը աշխատած է ծաղկումի մէջ և կամ գրիչը, ծերութեան մէջ, չէ կրըցած պէտը եղած փայլը տալ ։ Հատորը որ միեւնոյն ժամանակ Ունտարանացոյց ալ է, նոտրագիր է և հաւանական է որ գը. րած ըլլայ ծերութեան վերջի տարիներուն մեջ։ Հոս ալ, պատուական Տեր հայրը, երախտագէտ սրտով կր յիջատակէ իր վաստակաւոր ուսուցիչը, Ստեփանոս բաջ **քա**րտուղարը :

ժԳ) 1681 Օգոստոս 24ին, Ցէր Աստուածատուր քահանայ Հալէպի մէջ կ՚աւարտէ փոքր Ցօնացոյց մը, Մարանէի
խնդրանքով, որ գայն կը նուիրէ Ս. Քառասունք եկեղեցւոյ, և ուր կը մնայ մինչեւ
այսօր, կրելով հին 48 և ի նորոյ 108
Թիւերը։ Այս ձեռագիրը որ լաւ պահպանուած է և ո՛չ մի պակաս Թերթ ունի և
ոչ ալ ցեցի կամ խոնաւութեան հետք,
ունի 227 Թերթ. մեծութիւնն է 14¹/₂×
9¹/₂× 3 հրմդը. միասիւն գրութեանը և
17 տողնոց էջերով։ Նիւթը լաւ յդկուած
մաքուր Թուղթ է, իսկ կազմը՝ արեւելեան,
կաջեպատ խաւաքարտեայ, մանուջակա.

գոյն կարմիր, լանջըով ու թիկունքով։ Թագիր են։ Լուսանցազարդերը, Թուով Ունի մէկ խորան միայն և գեղարուես. 27, նոր կազմի ատեն դանակի տակ տական արժէրէ առ Հասարակ զուրկ է։ Գրիչը, խոր ծերունեան հասած, աւելի Տետամուտ եղած է օգտակարին, **ջան** [ժէ Հաճելիին։ Տօնացոյցիս ստացողը, Մարա. նէ, իր հալալ վաստակովը գրել կու տայ զայն և յիջատակ կը դնէ Ս. Քառասունք եկեղեցին, իր և իր կողակից Ապտրլլաաիմի հոգւոյն։ Յիջատակարանին մէջ կը յիջուին նաեւ Մարանէի հայրը՝ Մեսրոպ, վայրը՝ Ճօհար, և Նումէ, խանում, Շահ մելիը, Ներսէս, Պօղոս, Մարթեա, Վարտէ, խանում և Ներսէս որդիներն ու պարա. գաները։ Հոս ալ, երախտագէտ 8. Ա. ասւածաասեն ին հինք ին աւսունիչն, Ստեփանոս բաջ բարտուղարը, «որ բազում աշխատութիւն աշխատեցաւ ի ուսուցանելն զանարժանս. տէրն մեր Ցիսուս Քրիստոս երկնաւոր վարդապետն իւր աչխատանաց փոխարինին միոյն հազարա պատիկ և բիւրապատիկ հատուսցէ ի հանղերձեալ դատաստանին ամէն»։

ժԳ) 1688 *էն ըանի մը ամիս և առ* առաւելն տարի մը յեսող, Տէր Աստուա. ծատուր բանանայ Հալեպի մեջ կը սկսի գրել մեր ձեռագրաց մատենադարանի Թ․ 101 փոքր մալաոցը, որուն 192րդ էջին կը հասնի միայն, չկարենալով խոր ծե. րութեան մէջ լրացնել զայն, և անձանօթ մը, Հաւանաբար իր ընտանեկան կամ եւ կեղեցական շրջանակէն, կը լրացնէ զայն։ Ձեռագիրս ունի 234 Թերթ. մեծութիւնն \$ 17×111/2×3 հրմգը. հրկսիւն գրու-*Թեամը և* 21 տողնոց էջերով ։ Ունի, իբբ նիւթ, լաւ յղկուած բամբակեայ Թուղթ, կաշեպատ արեւելեան կազմ, խաւաբարտեայ, վրան բեւեռի հետրերով։ Մաշտոցս, գործածուԹեամբն Հետագայ ծիսակատարներու կողմէ, հինցած է և սկիզբէն 25 *թերթ ինկած* ։ Ներջին մասը շատ տեղ մաշած ու կարկաուած է. ներսէն եւս շատ մը ԹերԹեր ինկած և տեղը նորը գրուած ու դրուած։ Գիրը սեւ մելանով միջակ բոլորագիր է. Համարներու գլուխ. ները կարմրագեղ և սեւով խառն երկա

մասամբ կարատուած և կիսուած են ։ Ձարդական մասը զուրկ է արժերէ : իր րազմանիւ գրչունեանց մէջ, այս մաշաոցի առաջին մասը կարելի է նկատել 8. Աստուածատուրի վերջին երկը, ուր գրիչն ալ, վրձինն ալ, մելանով ու երան. գապնակով, կը հևան լբուած, ու բազմարդիւն Տէր հայրը այլեւս չ՝ ապրիր և կը վախճանի, ըստ մեր ենթագրութեան դէպ ի 1690, բոլորելով յիսնամեայ բահա. նայունեան ոսկեղինիկ և գործունէունեամբ լի երկարատեւ շրջան մը։ խոր ծերութեան մէջ իսկ չի դադրիր գրելէ, ընդօրինակելէ, ծաղկել է, և անշուշա կարդալ է, մինչեւ իսկ մահուան անկողնին մէջ, ու կը Թողու րանիմաց, լուրջ ու գրասէր արուհոտա. գէտ քաչարայի վե հանի, անվաև ը արկորնչելի համբաւը։ Անիկա Հալէպի թա. հանայից հարուստ պատմութեան մէջ ունի իր շատ արժանաւոր տեղը, իբր վաստակաւոր եւ անվճատ աշխատաւոր կրոնական մը։ Տէր Աստուածատուր այն. քան կապուած է իր հոգեւոր պաշտօնին և պարտաւորութեանց և ա՜յնքան սիրած է գրչութեան և ծաղկումի ազնիւ ար. ուեստը, որ ուզած է Թողուլ կենդանի ժառանգ մրն ալ , իր գաղափարէն ներ. ջնչուած, իր հոգիէն դրոշմուած արուես. տագէտ Թոռ մը, Տեր Նևրսես, զոր նուիրած է հոգեւոր և ազգային ծառայութեան։ իսկ իրը Հոգևւոր որդի ու ժառանգ թողած է նաեւ արժանաւոր աշակերտ մը, նշանա. ւոր գրիչ ու ծաղկող Մլեքսիանոս, որ իր ուսուցիչը քանիցս անգամ յիշատակած է իր գրչունեանց մէջ, իրը « զնագ պարծանաց իմոց և մանեակն ոսկի պարանոցի իմոյ զուսուցիչն իմ զՏեր Աստուածա. տուր »: Տէր Ներսէսի զաւակն է Տեր Մահակ, որ 1758 Buchhu 23/ա կր վախ. ճանի և կը թաղուի Ս. Քառասունը եկե. դեցւոյ բակին մէջ։ իսկ Տէր Ներսէսի փեսան եղած է Տէր Եղիա, կազմելով այսպես նահապետական ընտանիք մր, որ Ս. Քառասունը եկեղեցւոյ վերաչինութեան

A.R.A.R.@

Գուականներէն ասդին եղած է անոր լու սատու ջաչերէն։ Դժբախտարար, հակա ռակ մեր անվՀատ պրպտումներուն, դարդ չկրցանը գտնել Տէր Աստուածատուրի դամրարանը. անկասկած է որ անոր նուի րական աճիւնները կը գտնուին մայր ե կեղեցւոյ ներքին գաւիթեր, այժմու մեծ գանգակատան ստորոտը։

Ուրֆացի այս Տէր Աստուածատուրի ժամանակակից է Մարտինցի ուրիչ Տեր Մատուածատուր մը, մահահաի, որուն մակ_ անունն է [լատության, և զոր պէտը չէ չփոթել առաջինին հետ։ Մարտինցին գա_֊ ւակն է Օահակ և Մարիամ Ապառւլլա. *հին ։ Ասոր ալ զաւակն է Տեր Թորո*ս բանանայ. ունեցած է նաեւ ուրիջ չորս զաւակներ, Յակոր, Ներսէս, Յարութիւն և խաչատուր, որոնց 1671էն առաջ մե. ռած են արդէն։ Էդրայրներն են Ղազար, Ամիրջահ, Դանիէլ. հօր կողմէ մեծ հայրն է Տիրացու Ապտուլլա, մեծ մայրն է Ճանէ. մօր կողմէ մեծ հայրն է Տէր Ապտույլահ, մեծ մայրն է խաթեուն։ Երէցկինն է մահ տեսի ՎարդիաԹուն, որուն Հայրն է Ֆրանկիւլ և ժայրը՝ մահահսի Մարժա ։ Տէր Ատաուլլահ կանուխէն Հալէպ հկած և հաշանարար Հալէպի մէջ այ ձեռնա. դրուած է։ Ան Հալէպի հայ- քահանայից դասուն մէջ պիտի Թողու յաւէտ անջըն. ջելի անուն մր, որովհետեւ նախ 1650ին Տէր Սահակ քահարայի ժևթի կու աայ դրև ձեռագրաց մատենադարանի թ. 152 լիա֊ կատար, մեծագիր և կարեւոր βայանա. ուրթը, ուր կան տարուան բոլոր օրերու յատուկ վկայաբանութիւններն ու կսորդ. *ները, յար և նման բովանդակութեամբ մեր* 147 և 148 *Թի*ւ յայսմաւուր*ը*ներուն։ Հոս գրիչը աւելի ուչադիր եղած է ընդ. օրինակութեանց մէջ, և իրը համեմատա֊ րար նոր գրչութիւն, հետեւած է ճշդագոյն քերականութեան մը։ **Ոս**յն **βայսմաւուր**քը լրացած է 1650 Вույիս 26ի ուրրաթ օրը, Կիլիկիոյ Տէր Ներսէս ԿաԹողիկոսի օրով։ Իր ջանքերուն և մանաշանդ նիւթական մեծ զոհողութեան կը պարտինք րարւ դրև զրբաճևան ղատրրամահարդի ամէնէն արժէրաւոր մագաղաթեայ թիւ 6 Հոյակապ և հաստարհստ ու Օշին Թա. գաւորի սեփական ժամագիրքը՝ զոր կ՝ա֊ զատէ օտարներու ձեռքէն և լիշատակ կր դնէ, իր ծնողաց և զաւակաց հոգւոյն, 11. Քառասունը հկեղեցին, 1671ին և ուր կր Ֆայ մինչեւ այսօր, մասնաւոր իմամքի և հոգածութեան տակ ։ Дյս նշանաւոր , Հազուագիւտ և արքայական մագաղաթել, որ կը պարունակէ լիակատար ժամագիրը, սաղմոսարան, չարակնոց, խազատետր և տօնացոյց, թեանկագին շտեմարան մրն է կարեւոր տարբերակներու, որոնց լիակա. տար բաղդատական ցանկը պատրաստած ենը, Հայէպի 🏿 . Քառասունը եկեղեցւոյ ձեռագրաց մեր մայր ցուցակին մէջ, որ կր մևայ գեռ անտիպ ւ Թագաւորական այս մեծագոյն յիջատակը գրուած է Սսոյ ւներ, 1319 Յունիս 18 ին, ձևռամբ Տէր *Ցակոր ըահանայի և յանձնարարութեամբ* Տէր Թորոս աւագերէցի և Հրամանաւ «րա. րեպաշտ ու աստուածասէր Օշին Թագաւորին»։ Ձեռագիրս ունի 507 ԹերԹ. մեծ. 33×22×11 հրդմգր.։ Գրութիւնս միա. սիւն է, ի բաց առեալ Տօնացոյցի մասէն՝ որ երկսիւն է (էջ 517-538)։ Տողելն են ընդհանրապէս 30.32.33. իսկ մա. նրադաս Տոնացոյցի տողերն են 60։ Նիւթեր, ծայրէ ծայր, թեաւշանման ազնիւ մագա ղաթե է, կիսովին փայլուն ու թեափանցիկ տեսակէ, կիսովին ժանձր ու մասամբ նուրը։ կազմը արեւելեան է, բաց ջագանակագոյն կաշեպատ , խաւաքարտեայ, Տաստատուն կողջով, որ կը Թուի տեսած ևուն արտանության ըսևսժությիւրըը և սեն ՝ սակայն , անուշադրութեամբ ձեռագրիս մասերը իրարու մէջ անցած են ։ Մենք իր խորհինը ուշադրունենամբ քակել աալ ամբողջ Հատորը և բոլոր մասերն իրարու յաջորդական ուղղութեան մէջ դնել և այնպէս կազմել տալով, ի նորոյ Թուագրել բոլոր էջերը, այս անգամ գունաւոր մելանով ։ Հատորս Թէեւ չունի գեղար. ուհստական ճոխութիւն, ըայց հակառակ այդ պակասին, ան, իր էջերուն մէջ կը արչ ե նեայի օգունիւր դն ոևետնար ձրմ-

չէ գուշակել որ այս **ցար**կարժէն **ը տա**աղարար արաիա ու վաւրետիար գաղարա> կագրութեամբ չոխացաջ արքայակար այս յիջատակը պիտի կորսուէր առ յաւէտ ։ Տէր Ապտուլլագ, ինչպես որ յայտնի կ՝ ե. րեւայ էջ 189ի վրայ թողած լման էջ մը ինընագիր արձանագրութենեն , ինջն ալ գրիչ ու ծաղկող ըլլալով, գնահատած է մատեանիս կարեւորութիւնն և զայն ի պահ դրած Ս. Քառասունը հկեղեցւոյ մէջ։ Մենզը որ, սակայն, իրմէ յեսոյ, ան առ օրեայ գործածութեհան Համար, արամա ենաւաց է ընթենեւու ղէն ը անո անաա ջասաւ չահաչաև ժանջացուաց ը վառըա ւսնահան Ըանավարի դառն ջացիսւաց է անհաշուելի մոմի կաթիլներու տակ։

Տէր Աստուածատուր Մարտինցի, ինչպէս ըսինը, ինցն ալ գրիչ է եւ 1688 ին Հալէպի մէջ գրած է, ու հաւանարար ծաղկած ալ, մեր ձեռագրաց մատենադա. րանի Թիւ 137 Ծննդոց կամ Արարածոց ժիրթը, խոր ծերունեան մէջ, իր գաւակներուն ու **Յոռներուն Համար**, անջուշտ ընտանեկան առտնին ընթերցման ծառա. յելու ։ Շատ խորհրդաւոր է տեսնել որ Տէր հայրը, բազմարդիւն կետնը մը թեու զած իր հահւ, ու մանաւանդ ընկճուած չորս մանչ զաւակներու յաչորդական

արուհոտի։ Թիք Ռանակրնի այս ազգասէս կոկծալի կոնսւոաէը՝ Մնանաջոն ժիննն ուզած ըլլայ յիչատակ Թողուլ իր միակ ցաւկին, Տէր Թորոս քահանային և ասոր զաւակներուն , 🗓 ա հնաբոյր մատեանը, որ բաց ի կողջերու պակասէն ուրիչ Թերի չունի, կը բովանդակէ 204 թերթ. մեծ. $16^{1}/_{\circ} \times 12 \times 3$ Spinger., 19 maging tyle. րով, բամբակեայ, սպիտակ ու լաւ յրդ. կուած Թուդնի վրայ։ Ձեռագիրս, ինչպէս կ'հրեւայ, զուրկ է ծաղկումէ։ Ցիջատա_ կարանին մէջ Տէր Աստուածատուր կր վկայէ որ ծերութեհան մէջ գրած է այս հատորը, թէ ինք, հակառակ ուսումնական մր չըլլալուն, ջանադիր հղած է իր պա. րապոյ ժամերը գրչութեան արուեստին յատկացնելու, սորվելու և գարգանայու և չէ ուզած հրբևը « անրան » միալ, ու միջտ «մշղըլ» եղած է։ ի կենդանութեան, եկեղեցւոյ կը նուիրէ իր միակ որդին, Տէր Թորոսը, որու մասին ղժբախտաբար չատ րան չենը գիտեր։ Ան 1714ին կր վախ. ճանի և կը թաղուի Ազիզիէի Ազգային Գերեզմանատան մէջ, հաւանարար իր հօրը Հողակոյտին կից։

Հոս աշելցնենը թէ Տէր Աստուածատուր ընլ. դարձնալ կը յիշուի մեր ձեռագրաց մատենադարանի թ․ 39 Աւետարանը կագ. մել տալուն առթիւ Տէր Պետրոս ըչնյ.ի &bagad:

Ursuruar Baruananu

digitised by